

بررسی عامل های شکل گیری هویت شهید مدافع حرم در ایران

اصغر اسلامی * محمد رضا محمد ابراهیم**

چکیده

شهادت در قالب شریف ترین نوع مرگ، در دوره های گوناگون انقلاب اسلامی ایران، به جامعه معرفی شد که در هر برهه، از یک سطح معنایی برخوردار بوده است. در عصر حاضر نیز پدیده ای نوظهور به نام شهید مدافع حرم در ایران اسلامی به وجود آمد که در سطح جامعه واکنش های متفاوتی را به همراه داشت؛ برخی، این هویت جدید را قربانیان سیاست های غلط، و برخی دیگر، آن را شهید مدافع حرم، می دانند. این خلق معنای جدید از مفهوم شهادت ایجاد می کند که در مورد این هویت، بازخوانی دوباره ای انجام گیرد. بدین منظور در پژوهش حاضر، فرایند شکل گیری این هویت در ذهن کنشگران مورد بررسی قرار گرفت. با بهره گیری از روش پژوهش کیفی داده بنیاد و با استفاده از نمونه گیری «هدفمند نظری»، ۲۵ مصاحبه عمیق و نیمه ساختاریافته انجام شد. یافته های پژوهش حاکی از آن است که با توجه به دگرگونی های اجتماعی و ظهور تجدد در ایران، همچنان تنها عامل ایجاد کننده سبب می شود تا هویت شهید مدافع حرم در آن شکل گیرد، نهاد «خانواده» است. این در حالی است که رسانه ها با اغواگری، تلاش دارند که خانواده را به حاشیه ببرند و نقش تربیتی آن را به نهادهای دولتی محول کنند؛ اما با همه این ها، این خانواده است که در جامعه ایران نقش نخست را در هویت سازی و برساخت شدن فرهنگی جدید در فرایند جامعه پذیری ایفا می کند. همچنین کشف گردید که مجموعه ای از عامل ها، تسهیل کننده و زمینه ساز این نوع فرهنگ، در خانواده و جامعه است، و برخی دیگر از عامل ها، مداخله گر و مانع اثرگذاری این هویت است که در نهایت، همه این یافته ها، در قالب یک الگوی پارادایمی ارائه شد.

واژگان کلیدی: شهید، شهید مدافع حرم، هویت، ایران.

*. استادیار مطالعات فرهنگی و ارتباطات، دانشگاه باقرالعلوم (ع) ** کارشناس ارشد تبلیغ و ارتباطات فرهنگی، دانشگاه باقرالعلوم (ع) (نویسنده مسئول). mr.ebrahimi1436@gmail.com

۱. مقدمه

انسان‌ها در فرهنگ‌های گوناگون، در رویارویی با مرگ، رفتارهای متفاوتی از خود به نمایش می‌گذارند و در بیشتر وقت‌ها، آن را به شیوه فرهنگی خودشان معنادار می‌سازند و بر اساس تجربه زیستی‌شان، تمایزهایی را میان گونه‌های گوناگون مرگ قائل می‌شوند، و دقیقاً همین تمایز میان گونه‌ها است که موجب می‌شود که جامعه‌های گوناگون با هرگونه‌ای از مرگ، به شیوه‌ای متفاوت رویارو شود و آن را مدیریت کند. یکی از این گونه‌ها، «شهادت» است که در بیشتر فرهنگ‌ها به‌طور معناداری، خود را از دیگر گونه‌های مرگ متمایز می‌کند (قربانی، ۱۳۹۶: ۲)؛ چراکه انسان با انتخاب آن از روی آگاهی و اختیار، در راهی مقدس گام می‌گذارد که از هرگونه انگیزه خودگرایانه، منزه و مبرا است و این، از جنبه فردی، برای شهید واقعاً یک موفقیت است. روی دیگر شهادت، از منظر اجتماعی است؛ یعنی از آن منظر که به جامعه تعلق دارد، پدیده‌ای است که در زمینه خاص و به دنبال رویدادهایی رخ می‌دهد، و به دنبال خود، رویدادهایی می‌آورد که باید مورد دقت قرار گیرد (مطهری، ۱۳۷۳: ۷۱).

رویدادهای بزرگی چون انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ و جنگ هشت ساله ایران و عراق در سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷، نتیجه همین رشادت‌ها و شهادت‌ها بود که جامعه، یک صدا برای حفظ استقلال آن مبارزه کرد و در ذیل چهار دهه، همواره ایران اسلامی، این دست جان‌فشانی‌ها را به خود دیده است؛ اما در دهه پنجم انقلاب اسلامی، پدیده‌ای جدید، نه تنها کشور ایران و قاره آسیا، بلکه همه جهان را متوجه خود می‌کند؛ پدیده‌ای که داعیه‌دار اسلام می‌شود و در جهان، چهره‌ای ترسناک از اسلام به نمایش می‌گذارد؛ گروهی تندور و تکفیری که با ادغام چندین گروه، در آوریل ۲۰۱۳، در کشور عراق و سوریه، به اسم «دولت اسلامی عراق و شام» ابراز وجود می‌کند و خود را «داعش» می‌نامد (کریمی، ۱۳۹۴).

کشور جمهوری اسلامی ایران تصمیم می‌گیرد که برای نگهداشت هویت دینی

و جغرافیای خود در این رویداد جدیدی که دشمن با جنگ نیابتی در منطقه غرب آسیا به راه انداخته، شرکت، و به‌طور طبیعی برای این کار از سرمایه‌های مالی و انسانی خود استفاده کند. این در حالی است که به‌ظاهر خطری ایران را تهدید نمی‌کند، بلکه تنها جنگ یک کشور همسایه با گروه‌های تندروی تکفیری داخلی است و نیز جامعه ایران از آن شور و شعور روزهای نخست انقلاب و جنگ هشت‌ساله فاصله گرفته و دگرگونی‌های اجتماعی، تجددخواهی و مصرف‌گرایی فردی عصر مدرنیته نیز بر جامعه ایرانی تأثیر گذاشته است. در این مقطع حساس و پرالتهاب اجتماعی داخل کشور، مردانی با کنش جهاد در بیرون از مرزها در برابر آن پدیده نامشروع، سبب پیدایش پدیده‌ای نوظهور به اسم «شهید مدافع حرم» در ادبیات اجتماعی جهان اسلام و به‌ویژه جامعه ایران شدند و مصداقی جدید از مفهوم شهید را در دوره معاصر بازتولید کردند و چون پیشینیان خود باعث سربلندی ایران اسلامی در عرصه داخلی و بین‌المللی شدند.

اما با این حال، پیامد آن حضور جمهوری اسلامی ایران در بیرون از مرزها، تفسیرهای متفاوتی را از کشته‌شده‌های این عرصه، در فضای جامعه به‌همراه داشت؛ عده‌ای آن‌ها را «شهید مدافع حرم»، و عده‌ای دیگر، «قربانیان سیاست‌های غلط» خواندند. ظهور این هویت جدید در جامعه کنونی ایران برای ما مسئله است که واقعاً در تجربه زیستی و ادراکی انسان ایرانی، کسی که در این میدان جنگ کشته می‌شود، کیست؟ شهید یا قربانی؟ اگر اولی است، چرا شهید مدافع حرم؟

به نظر می‌رسد که برای درک بهتر این پدیده اجتماعی، نقطه نظر کنشگران و معناهایی را که به‌وسیله آن‌ها به وجود آمده، می‌توان موردبررسی قرار داد؛ به همین منظور، مصاحبه‌هایی میدانی انجام گرفت که در سطح اول، خانواده و بستگان شهید، در سطح دوم، دوستان و هم‌زمان شهید، و در سطح سوم، عموم افراد جامعه را شامل شده تا بتوان فرایندهایی را که موجب شکل‌گیری

این هویت در ذهن انسان معاصر شده، به دست آورد.

۲. پرسش پژوهش

عامل یا عامل‌های مؤثر بر شکل‌گیری هویت شهید مدافع حرم در ایران چیست؟

۳. روش پژوهش

از آنجایی که روش‌شناسی کیفی برای کشف ریزه‌کاری‌هایی ظریف در پدیده‌های کمترشناخته‌شده به کار می‌رود، در قالب رویکرد غالب این پژوهش، روش نظریه داده‌بنیاد برای انجام مرحله‌های عملیات پژوهش انتخاب شده است. نظریه داده‌بنیاد، یک روش پژوهشی استقرایی و اکتشافی است که در داده‌های مفهومی ریشه دارد و بر اساس جمع‌آوری و تحلیل نظام‌مند، تولید شده است. استروس و کوربین آن را چنین تعریف کرده‌اند: «نظریه داده‌بنیاد، آن نظریه‌ای است که مستقیم از داده‌هایی استخراج شود و در جریان پژوهش به صورت منظم گرد آید و تحلیل شود» (استروس و کوربین، ۱۳۹۰: ۳۴). بر همین مبنا، در پژوهش حاضر، از روش اصلی گردآوری اطلاعات، یعنی «مصاحبه عمیق و نیمه ساختاریافته» - که تناسب زیادی با نظریه داده‌بنیاد دارد - استفاده شده است.

برای تهیه طرح پژوهش به روش داده‌بنیاد، از دو نوع نمونه‌گیری هم‌زمان استفاده می‌شود: نمونه‌گیری هدفمند و نمونه‌گیری نظری (فروغی، ۱۳۹۲). نمونه‌گیری هدفمند برای گزینش افراد برای انجام مصاحبه است؛ به همین منظور، مصاحبه‌شوندگان در سه سطح قرار داده شدند؛ سطح نخست، مشتمل بر خانواده و بستگان شهید بود که با چهار خانواده شهید مصاحبه انجام گرفت. سطح دوم مصاحبه، با شش نفر از دوستان و هم‌رزمان شهید صورت پذیرفت و سطح سوم مصاحبه، ناظر به عموم مردم بود و ۱۵ نفر از قشرهای گوناگون جامعه، همچون: کارمند، کارگر، کاسب، شغل آزاد، محصل، دانشجو، طلبه، استاد حوزه و دانشگاه، معلم و خانه‌دار را شامل شده است. گفتنی است که

برای انجام مصاحبه، از جنسیت زن و مرد و از سن ۱۷ تا ۶۰ سال گزینش شدند تا با بررسی داده‌ها بتوان به پرسش پژوهشی پاسخ داد.

در نمونه‌گیری نظری^۱، حجم نمونه یا تعداد افراد مورد مصاحبه، به اشباع نظری^۲ پرسش‌های مورد بررسی بستگی دارد. «اشباع نظری، به مرحله‌ای از گردآوری داده‌های کیفی و مصاحبه‌ای اطلاق می‌شود که پاسخ‌های داده‌شده به پرسش‌های پژوهش یا مصاحبه‌های انجام‌شده، کافی به نظر می‌رسد؛ چراکه داده‌های گردآوری‌شده از راه مصاحبه، مشابه و تکراری می‌شود» (همان). در پژوهش حاضر نیز با هدف پیشبرد هدف‌های پژوهشی، ۲۵ مصاحبه انجام گرفت که از مصاحبه هجدهم به بعد، تکرار در اطلاعات دریافتی مشاهده شد و داده‌ها به اشباع رسید؛ اما برای اطمینان و افزایش اعتبار پژوهش، مصاحبه تا مورد ۲۵ ادامه یافت.

در این پژوهش، با استفاده از روش مصاحبه، پرسش‌های تنظیم‌شده در اختیار مصاحبه‌شوندگان قرار داده شد تا فرایند تولید داده‌های پژوهش به دست آید. داده‌های بررسی‌شده از متن مصاحبه‌ها، در قالب مفهوم‌ها و مقوله‌ها، در سه مرحله کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی انجام گرفت. در مرحله کدگذاری باز، از میان ۳۵۰ کد اولیه، به ۷۴ مفهوم، و در مرحله کدگذاری محوری، از میان ۷۴ مفهوم، به ۳۲ مقوله، و در مرحله کدگذاری انتخابی، به شش مقوله اصلی یا هسته رسیده شد. این شش مقوله، در نهایت، چارچوب نظری این پژوهش را شکل داد که نتیجه‌های تحلیل آن در بخش یافته‌ها گزارش می‌شود.

۳.۱. یافته‌های پژوهش

۳.۱.۱. یافته‌های توصیفی

یافته‌های پژوهش یا داده‌های زمینه‌ای، در پژوهش کیفی، زمینه و مدخل

1. Theoretical sampling.

2. Theoretical saturation.

ورودی پژوهش خواهد بود؛ به گونه‌ای که با کنترل شرایط پاسخ‌گویان، بر تحلیل نهایی مؤثر خواهد بود. جدول شماره ۱، وضعیت مشخصات زمینه‌ای مصاحبه‌شوندگان را نشان می‌دهد:

جدول شماره ۱ - وضعیت مشخصات زمینه‌ای مصاحبه‌شوندگان

ردیف	جنسیت	سن	سطح تحصیلی	شهر	شغل
۱	زن	۳۴	دیپلم	تفرش	خانه‌دار
۲	مرد	۵۴	لیسانس	قم	فرهنگی
۳	زن	۳۲	لیسانس	همدان	-
۴	مرد	۲۶	فوق لیسانس	قم	استاد دانشگاه
۵	مرد	۲۹	دیپلم	قم	آزاد
۶	زن	۲۸	فوق دیپلم	قم	-
۷	مرد	۶۱	لیسانس	قم	بازنشسته فرهنگیان
۸	مرد	۲۰	محصل	تبریز	محصل
۹	مرد	۱۹	محصل	تبریز	محصل
۱۰	مرد	۲۰	محصل	تبریز	محصل
۱۱	مرد	۴۶	دکتر	قم	استاد دانشگاه
۱۲	مرد	۳۴	خارج حوزه	تبریز	روحانی
۱۳	مرد	۴۶	خارج حوزه	اصفهان	استاد حوزه
۱۴	مرد	۳۳	خارج حوزه	اصفهان	روحانی
۱۵	مرد	۳۶	خارج حوزه	قم	استاد حوزه
۱۶	مرد	۱۷	محصل	ارومیه	محصل
۱۷	مرد	۲۰	محصل	ارومیه	محصل
۱۸	مرد	۵۵	دیپلم	تبریز	سرهنک بازنشسته نیروی انتظامی
۱۹	مرد	۴۸	دیپلم	تبریز	عضو معاونت شورای انتظامی
۲۰	مرد	۳۶	خارج حوزه	اصفهان	مشاور
۲۱	مرد	۴۸	فوق لیسانس	قم	عضو کمیسیون فرهنگی شورای شهر
۲۲	مرد	۳۶	فوق لیسانس	قم	مدیرعامل سازمان فرهنگی - هنری شهرداری
۲۳	مرد	۴۸	دیپلم	کرمان	آزاد
۲۴	زن	۴۵	سیکل	کرمان	خانه‌دار
۲۵	مرد	۴۸	خارج حوزه	خوزستان	مبلغ

۳،۱،۲. یافته‌های تحلیلی

در طی مرحله‌های کدگذاری، با تفسیر و تحلیل داده‌ها و با جداسازی و در کنار

هم‌قرار دادن داده‌ها در هر طبقه، مقوله هسته شکل‌گرفت که مشتمل بر: عامل ایجاد، هویت شهید از منظر کنشگران، عامل‌های رفتاری، عامل‌های زمینه‌ساز درونی، عامل‌های مداخله‌گر بیرونی و پیامدهای رفتاری، نام‌گذاری شدند. در جدول شماره ۲، مقوله‌ها و مقوله هسته به‌دست‌آمده از داده‌های ۲۵ مصاحبه ثبت شده که بر اساس مقوله هسته، الگوی نهایی پژوهش تدوین شده است:

مقوله‌ها		مقوله هسته
- نهاد خانواده به‌منزله گروه مرجع.		عامل ایجاد در شکل‌گیری هویت شهید مدافع
مخالفان: - قربانیان سیاست‌های غلط؛ - مادی‌نگری؛ - مدافعان حکومت اسد؛ - تباه‌کننده استعدادها؛ - کارکردی فردگرایانه.	موافقان: - سفیر فرهنگ مقاومت؛ - حافظ امنیت؛ - هویت‌آفرین؛ - زنده‌کننده ایثار؛ - بیدارکننده فطرت‌ها.	شهید مدافع از منظر کنشگران
- مناسک‌سازی موجب ساخته شدن نگرش شهید؛ - نشر نگرش شهید مدافع موجب مقبولیت؛ - تقویت باورها موجب کنش متقابل؛ - نگرش شهید مدافع، راهبرد رسیدن به جامعه اسلامی.		عامل‌های رفتاری در ارتباط با شکل‌گیری هویت شهید مدافع
- شهادت به مثابه بهترین نوع مرگ؛ - تأثیر فرهنگ عاشورا؛ - تأثیر حرم امام رضا؛ - شخصیت مبتنی بر اخلاق.		عامل‌های زمینه‌ای در ارتباط با شکل‌گیری هویت شهید مدافع
- نشناختن پدیده شهید مدافع؛ - مخالفت برای حفظ منفعت‌ها؛ - شبهه‌افکنی دشمنان نظام؛ - نگاه منفی مسئولان به مسئله شهید مدافع؛ - دل‌بستگی به تعلق‌های دنیا.		عامل‌های مداخله‌گر در ارتباط با شکل‌گیری هویت شهید مدافع
مخالفان: - ضربه به اقتصاد کشور؛ - شهید یعنی مدافع وطن؛ - حامی نبودن کشورها در زمان وجود مشکل داخلی؛ - بدمدیریتی عامل انزجار از شهید.	موافقان: - نمایش کرامت ایران در عرصه بین‌الملل؛ - پدیده‌ای اثرگذار بر جوان امروز؛ - اثرگذار بر خانواده؛ - اثرگذار بر نظام اقتصادی کشور؛ - نشانه درستی مسیر حرکت انقلاب اسلامی.	پیامدهای رفتاری در ارتباط با شکل‌گیری هویت شهید مدافع

جدول شماره ۲ - مقوله‌های پژوهش

۴. شهید و شهادت در آینه پژوهش

در این بخش، با واکاوی پژوهش‌های پیشین - که موضوع مورد مطالعه آن‌ها شهادت بوده - تلاش شده که به جستجوی دقیق سندهای تولیدشده از سوی پژوهشگران ایرانی و غربی پرداخته و با توجه به رویکرد مطالعه‌ای و روش پژوهشی‌شان، مقوله‌بندی شود تا نشان داده شود که هریک از آن‌ها، مفهوم‌های شهید و شهادت و بر ساخت این دو مفهوم در فرهنگ ایرانی شیعی را چگونه مورد توجه و دغدغه پژوهشی‌شان قرار داده است. برخی از این اثرها، ناظر به تولیدی‌های ادبیات هنری و ادبی است که از جمع‌آوری وصیت‌نامه‌ها گرفته تا خاطره‌های شهیدان را در بر می‌گیرد؛ از جمله می‌توان به کتاب «مدافعان حرم: خاطرات و زندگی‌نامه چهل شهید مدافع حرم» (۱۳۹۴)، کاری از گروه فرهنگی شهید ابراهیم هادی، و نیز به کتاب «لبیک یا زینب: وصیت‌نامه پنجاه شهید مدافع حرم» (۱۳۹۵)، اثر عباس مرعشی اشاره کرد. هرچند این دسته از کتاب‌ها در ساحت هنر است نه در ساحت علم، اما در جای خود بسیار مهم است؛ بدین جهت که در ذهن انسان معاصر، مفهوم شهید مدافع حرم را می‌سازد.

برخی دیگر از پژوهش‌ها ناظر به حوزه مطالعه‌های جامعه‌شناختی است که در قالب پیشینه پژوهش، در این نوشتار مورد بررسی قرار گرفته که نخستین آن‌ها، پژوهشی درباره «شهادت در ادبیات جنگ» است که پایان‌نامه دکترای اریک بوتل، پژوهشگر و نویسنده فرانسوی بوده، گزیده‌ای از این رساله به صورت مقاله در نشریه پژوهشی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۷۷، سال سوم، ش ۹)، با نام «به سوی قرائتی نو از شهادت: از منظر انسان‌شناسی و جامعه‌شناسی»، منتشر شده است؛ در این پژوهش، با نگاه انسان‌شناختی و جامعه‌شناختی، به مسئله شهادت در جنگ هشت ساله ایران و عراق پرداخته شده و پژوهشگر، انقلاب اسلامی را نتیجه احساس سرخوردگی در برابر مدرنیسم و شکست مدرنیسم در ایران می‌داند و وجود این جهانی بسیجی را در برابر بحران مدرنیسم به سوی مرگ و نفی خویشتن معرفی می‌کند و در نهایت نتیجه می‌گیرد که شهادت، بیانگر

بحران به دست آمده از نابودی اجتماعی است. دکتر محمد مددپور در کتاب «گریز از یکسان‌سازی جهانی یا اندیشه روزمرگی یا تفکر آرمان شهری»، نظریه بوتل را به نقد می‌گذارد و نگارنده نیز به همین نقد بسنده می‌کند؛ مددپور برخلاف دیدگاه بوتل، معتقد است که «تاریخ صدوپنجاه‌ساله تجدد و غرب‌زدگی در ایران و جهان اسلام نشان داده که هنوز اسلام زنده است و نسخ نشده است. هر چند به واسطه تحریف‌های هزارساله در لایه‌های اساطیری، یونانی و مدرن، گهگاه پوشیده مانده و با تهاجم ویرانگر مدرنیته در صدساله اخیر، به نهایت پوسیدگی رسیده، اما انقلاب اسلامی نتیجه احساس سرخوردگی در برابر مدرنیسم و شکست مدرنیسم در ایران نبوده است. اساساً این نظریه، از سویی اصالت را به اندیشه ترقی، تقدم و پیشرفت غربی می‌دهد و از سویی، با نگاه عمیق محلی و غیر جهانی، به مقاومت انقلابی و اسلامی ایرانیان نگاه می‌کند؛ در حالی که انقلاب اسلامی، حادثه‌ای جهانی است، به مثابه پاسخی در برابر تهاجم غربی».

محمد حسین شاعری، دیگر پژوهشگر این عرصه، در سال ۱۳۸۱، با موضوع «جامعه‌شناسی شهادت طلبی و انگیزه‌های شهیدان»، در ضمن توجه به مبانی ارزشی و نظری و نیز دیدگاه‌های گوناگون، جامعه آماری خود را وصیت‌نامه صد نفر از شهیدان فرهنگی (آموزش و پرورش) استان گلستان و مازندران قرار داده، نتیجه این پژوهش را این‌گونه بیان می‌کند: «این شهیدان به دلیل ناامیدی و فرار از مشکل‌های زندگی به استقبال مرگ رفتند و مجبور نبودند که خود را فدا کنند، بلکه در جهان بینی این شهیدان، توجه به خدا و جامعه، و خودیابی بسیار پرارزش است».

پژوهش دیگری که در این حوزه منتشر شده، کتاب «گفتمان شهادت: بررسی مفهوم شهادت با رویکرد تحلیل گفتمان» است که در سال ۱۳۹۴، مصطفی کریمی در این اثر، شهادت را یکی از ارزش‌های اجتماعی اصلی و تأثیرگذار تکثیر شده در عرصه اجتماعی ایران زمان جنگ می‌داند که در یک فرایند

دیالکتیکی، الگوی رایج مرگ در دوران مدرن را دگرگون کرده است.

همچنین، محدثه قزوینی در سال ۱۳۹۵، «بازنمایی اجتماعی شهید در نظام جمهوری اسلامی ایران» را مورد بررسی قرار داده و در نهایت، با صورت بندی شهیدان به دو نوع «شهید اخلاص» و «شهید امنیت»، به این نتیجه رسیده است: «[نخست اینکه]، امروز شهید، هم دیدارپذیر شده و هم همه گیر شده، و این تکرار و تکثر شهید، باعث روزمرگی آن شده است. دوم، تغییر جایگاه شهید از جایگاه دینی به جایگاه ملی است؛ شهید اخلاص، با مذهب گره خورده، اما شهید امنیت، با مفهوم ملیت گره خورده است».

در سال ۱۳۹۶، مطالعه دیگری با رویکرد علوم اجتماعی، از سوی هاجر قربانی با موضوع «از مرگ تا شهادت: تحلیل فرهنگی عناصر بصری قطعه شهدای بهشت زهراي تهران» صورت گرفت که پرسش اساسی این پژوهش این است: «عناصرهای بصری قطعه شهیدان بهشت زهراي تهران چه ویژگی هایی دارد که در تعامل با جامعه، دو مفهوم شهید و شهادت، قدسی بودن را بازنمایی می کند و خود را از دیگر مفهوم های مرتبط با مرگ متمایز می سازد؟».

برخی از پژوهش های حوزه علوم اجتماعی با رویکرد نشانه شناسی به نگارش درآمده که می توان به مقاله «راز مزار» (۱۳۷۷)، اثر علیرضا کمره ای اشاره کرد که به مسئله نشانه شناسی مزارها و اهمیت آن ها در مطالعه های فرهنگی مزارها و آیین های سوگواری پرداخته است. لیلا دیانت نیز در سال ۱۳۹۰، در پایان نامه خود با موضوع «تحلیل سنگ نوشته های شهدای شیراز در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران از منظر نشانه شناسی لایه ای»، به این می پردازد که سنگ نوشته مزار شهیدان، از دو لایه زبانی و غیرزبانی تشکیل شده و هر لایه متشکل از مجموعه ای از لایه های دیگر است.

از آنجایی که پژوهش های صورت گرفته، همه ناظر به شهید دفاع مقدس است و تا به حال هیچ پژوهش علمی در مورد پدیده نوظهور شهید مدافع حرم در

ایران انجام نگرفته و با توجه به اثرگذاری این پدیده بر جامعه، و انواع کنش‌هایی که در ارتباط با آن شکل گرفته، ضرورت ایجاب می‌کند که در مورد مفهوم شهید بازخوانی دوباره‌ای انجام گیرد و پژوهشی نو در مورد چگونگی شکل‌گیری هویت شهید مدافع حرم صورت‌بندی شود.

۵. ادبیات نظری پژوهش

۵.۱. هویت

هویت معمولاً در نگرش‌ها و احساس و عاطفه افراد نمود یافته، بخشی از نظام شخصی فرد را تشکیل می‌دهد که جدای از دنیای اجتماعی دیگر افراد، معنایی ندارد. در واقع، هویت اجتماعی میان بیرون و درون، یعنی میان دنیای شخصی و دنیای اجتماعی ارتباط ایجاد می‌کند (گل‌محمدی، ۱۳۸۶: ۲۲۳)؛ از این رو، فرد خویشتن را در جریان هویت‌یابی‌های اجتماعی می‌یابد و طرح‌ریزی می‌کند و هویت فرد در جریان تلاش دائمی برای ایجاد هماهنگی با اجتماع، شکل می‌گیرد (احمدی، ۱۳۸۰: ۴۹) و از آنجایی که این پژوهش در صدد تبیین فرهنگ شکل‌گیری یک الگوی هویتی است، الگویی که قدرت فرمان دادن به ذهن و قلب را دارد و اندیشه را به احساس و کنش مرتبط می‌سازد (لیندوم، ۱۳۹۴: ۳۰۵)، این مسئله «خود و دیگری» و این پاسخ به «کیستی»، در قالب مفهوم هویت متصور است؛ بنابراین بررسی مفهوم هویت ضرورت پیدا می‌کند.

الگویی همانند شهید مدافع حرم که افزون بر یک سری ویژگی‌های درونی در عرصه فردی، یک هویت در عرصه اجتماعی دارد که به رفتارهای اجتماعی انسان منجر می‌شود، و با پاسخ‌هایی که افراد جامعه به پرسش از هویت و کیستی شهید مدافع حرم می‌دهند، ویژگی‌های خود را بر اساس ویژگی‌هایی که آن شهید دارد، بیان می‌کنند و خود را جزء یا جدای از آن هویت شکل‌گرفته می‌دانند؛ از همین رو، از وقتی که این پدیده نوظهور در جامعه امروزی ایران شکل گرفت، برخی از افراد در رویارویی با این ارزش اجتماعی، «خود» را از

لحاظ عاطفی و تعهد و تکلیف، منتسب و مدیون به آن می‌دانند و برخی دیگر، با این هویت جدید به مخالفت پرداخته، آن را از خود نمی‌دانند؛ آن‌هایی که این هویت را ایجابی تعریف می‌کنند، در واقع، نوع نگاهشان به شهید مدافع حرم، درونی است؛ یعنی خود را با شهیدی همراه و همگام می‌دانند که از حرم اهل بیت: دفاع کرده است؛ اما برخی دیگر که این هویت را سلبی یافتند و با آن ارتباط برقرار نکردند، برای این است که شهید مدافع حرم را با دیگری، یعنی شهید مدافع وطن توصیف می‌کنند و کسی را که در خارج از مرزها می‌جنگد و کشته می‌شود را جزئی از خود نمی‌دانند؛ زیرا «هویت اجتماعی، هویتی است که فرد در فرایند اجتماعی شدن و در ارتباط با گروه‌ها یا واحدهای اجتماعی موجود در جامعه به دست می‌آورد، و مشخص‌ترین آن‌ها، گروه یا واحد اجتماعی یا حوزه و قلمرویی است که "خود" با ضمیر "ما" به آن اشاره می‌کند، و [فرد] خود را از لحاظ عاطفی و تعهد و تکلیف، منتسب و مدیون به آن می‌داند» (عبداللهی، ۱۳۷۴: ۱۴۲). شهید در قالب یک هویت اجتماعی، نه تنها فرایندی برای خودشناسی کنشگران اجتماعی است، بلکه معناسازی نیز به واسطه آن صورت می‌گیرد. در واقع، «هر جامعه‌ای باید منابعی هویت‌بخش و معناآفرین را در اختیار اعضای خود قرار دهد تا آن‌ها بتوانند هویت یافته، زندگی خود را معنا دار کنند» (گل محمدی، ۱۳۸۶: ۲۲۸) و همان‌گونه که مفهوم شهید در هویت‌بخشی به جامعه مؤثر است، مناسک شهید نیز بر ساختار اجتماعی اثر می‌گذارد؛ شبکه ارتباط‌های اجتماعی، افراد جامعه را به هم دیگر پیوند داده، به آن‌ها در راستای هدف‌های جامعه، نظم می‌بخشد؛ به‌گونه‌ای که نظریه‌پرداز این حوزه (هویت اجتماعی)، ویکتور ترنر، این چنین استدلال می‌کند که مناسک، نوعی رفتار معنا دار است و از مناسک، در قالب وسیله‌ای نمادین برای هدایت کردن عاطفه و احساس ناپذیرفتنی نام می‌برد. او معتقد است که در هر فرهنگی، محرک‌هایی باعث تحریک شکل‌های نمادین می‌شود و این

کار را از راه اشباع هنجارها و اندیشه‌های باهیجان انجام می‌دهند؛ در همین زمان، عاطفه و احساس از راه تماس با ارزش‌های اجتماعی، «نجیب یا تصعید» می‌شوند (لیندوم، ۱۳۹۴: ۳۰۵).

۵.۲. مرگ به مثابه فرهنگ

در باب نگرش به مرگ، عامل‌های گوناگونی مانند قومیت یا نژاد و فرهنگ حاکم بر زادگاه فرد، نظام تربیتی خانواده، جایگاه فرد در چرخه زندگی، نظام معرفتی (شامل آگاهی‌ها و باورها، و نیز سن، جنس و طبقه اجتماعی)، تجربه‌های زندگی، نظام شخصیت و در نهایت گروه یا فرد مرجع، بر شکل‌گیری رویکرد کنشگران در مورد مرگ اثر می‌گذارد (جواهری، ۱۳۹۵: ۸۵). در واقع، پاسخ به این حقیقت حتمی، در فرهنگ‌های گوناگون فرق می‌کند و جامعه‌های گوناگون بشری توضیح‌های متنوعی درباره پدیده مرگ و معنای آن برای تفسیر هستی بشر داده‌اند (کوبلر راس، ۱۳۷۸: ۶۰). بر اساس مطالعه‌های صورت‌گرفته در فرهنگ‌های گوناگون و تجربه‌های زیستی، گونه‌های گوناگونی را می‌توان بر پدیده مرگ متصور شد که یکی از آن گونه‌ها، مرگ مطلوب یا مقدس است. تاریخ‌دان فرانسوی، آریس^۱ - که از نوشته‌های کوبلر راس متأثر بود - ویژگی‌های متفاوتی را برای این نوع از مرگ در نظر گرفته است: آسودگی و رهایی از درد ورنج، آگاه بودن شخص از مرگ (از اینکه خواهد مُرد)، پذیرفتن زمان بندی مرگ خود، کنترل و پذیرش و حس استقلال، خوش بینی یا امید داشتن، آمادگی و آماده شدن برای عزیمت، و انتخاب مکان مرگ (یوسفی، ۱۳۹۰).

فرهنگ اسلام نیز همانند دیگر فرهنگ‌ها، مرگ مطلوب یا مرگ مقدس را متمایزتر از دیگر انواع مرگ می‌داند، اما به جای تعبیر مرگ مطلوب، از واژه «شهادت» بهره برده و برای آن قداست خاصی قائل است و شهادت طلب را «شهید» می‌نامد و در منبع‌های اصیل خود، تفاوت آن را با مرگ بیان می‌کند. در

قرآن به روشنی شهیدان را زندگان می‌داند و از جهانیان می‌خواهد که هرگز نگویند و هیچ‌گاه گمان نکنند که شهیدان، مردگان هستند.^۱ همچنین، در حدیث و روایت‌هایی، شهادت، برترین مرگ (افضل الموت) (عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۱: ۸)، گرامی‌ترین مرگ (اکرم الموت) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۵: ۴۰) و شریف‌ترین مرگ (اشرف الموت) (همان: ۸) نامیده شده است. شهادت، برترین، گرامی‌ترین و شریف‌ترین نوع مرگ است؛ زیرا با اینکه مردن است، زندگانی است، و شهید، مرگ با زندگانی دارد و هرگز نمی‌میرد؛ به همین دلیل، هویت شهادت با مرگ‌های دیگر تفاوت بنیادی دارد؛ زیرا شهید، در راه رسیدن به زندگی و حیات الهی گام برمی‌دارد و هدفش، رسیدن به بهترین نوع مرگ‌ها است.

با توجه به موضوع پژوهش، نکته قابل تأمل، تبیین مبنای فکری و اعتقادی شهید در آیین اسلام، و در واقع، چرایی جهاد و جنگ است که باید به آن پرداخت. قرآن کریم - که ثقل اکبر است - تکلیف‌هایی را در مبحث جهاد و پیکار برای مؤمنان برمی‌شمارد؛ برای نمونه، در آیه‌ای از قرآن، وظیفه مؤمنان در برابر دست برداشتن کافران از فتنه‌های هرروزه‌شان، پیکار و مبارزه معرفی می‌شود تا دین خدا، اقامه، و محیط برای مؤمنان تصفیه و صالح شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۹: ۹۸). خدای متعال در قرآن کریم می‌فرماید: ﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ (انفال، ۳۹). همچنین خدای متعال در آیه‌هایی دیگر، وقتی که مشرکان پیمان می‌شکنند و نیز برای به آرامش رسیدن و رهایی مؤمنان از ستم‌های ناروایی که مشرکان بر آن‌ها روا می‌داشتند، آنان را به مبارزه مسلحانه دعوت می‌کند. اگر دیده می‌شود که در بعضی از روایت‌های اسلامی، این آیه به آتش‌افروزان جنگ جمل (ناکثین) و مانند آن‌ها تطبیق داده شده، نه به دلیل آن است که این آیه‌ها درباره آن‌ها نازل شده، بلکه هدف، [فهم] این است که روح آیه و حکم آن در مورد ناکثین و گروه‌های مشابهی که در آینده روی کار خواهد آمد، صادق است (مکارم

شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۷: ۳۰۴ - ۳۰۷). خدای متعال در قرآن می‌فرماید: ﴿الَّذِينَ اتَّخَذُوا قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَتَخْشَوْنَ اللَّهَ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ * قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ﴾ (توبه، ۱۳ - ۱۴). در واقع، آن افراد باایمانی که تنها برای به دست آوردن رضایت الهی، در راه خدا هجرت کرده، از وطن و خانه خود خارج شده، در راه خدا آزار دیده، جهاد کرده و کشته شده‌اند، از بالاترین جایگاه‌ها در نزد خدا برخوردارند. وقتی که سیره امامان معصوم علیهم‌السلام را - که ثقل اصغر اسلام است - بررسی می‌کنیم، ضرورت جهاد و پیکار، در صورت تجاوز به حدود الهی، هرچند به همراه هجرت باشد، قابل مشهود است، و شاخصی چون امام حسین علیه‌السلام در این عرصه خودنمایی می‌کند. همچنان که امیر مؤمنان، حضرت علی علیه‌السلام، در نهج‌البلاغه، زمانی که دشمنان هجوم به مملکت اسلامی را قصد داشتند، در خطبه‌ای شیوا، خطاب به مردمی که در امر جهاد سستی و کاهلی می‌ورزیدند، می‌فرمایند: «...پیش از آنکه آن‌ها با شما بجنگند، با آنان نبرد کنید. به خدا سوگند، هر ملتی که در درون خانه خود مورد هجوم قرار گیرد، ذلیل خواهد شد؛ اما شما سستی به خرج دادید و خواری و ذلت شما را تصرف کرد» (سیدرضی، ۱۳۹۸: خطبه ۲۷: ۱۰۷).

در دوره معاصر نیز اندیشمندان اسلامی، همچون علامه جعفری، به تبیین مسئله شهادت پرداخته، شهادت را «پایان دادن به فروغ درخشان حیات در کمال هوشیاری و آزادی، برای رسیدن به هدفی که والاتر و بهتر از زندگی طبیعی دنیا است» (جعفری، ۱۳۶۷: ۳) می‌داند. همچنین استاد شهید مطهری، در تقسیم‌بندی انواع مرگ، مفهوم شهادت را این‌گونه بیان می‌کند: «کشته شدن در راه سربازی و فداکاری و شهادت که مقتول، خود را در راه عقیده و هدف خود فدا می‌کند و عمد دارد، ولی در راه هدف مقدس عالی خود، کشته می‌شود و به عبارت دیگر، مرگ، انتخابی [است] که انسان، آگاهانه آن را برای تحقق

بخشیدن به هدفش انتخاب می‌کند» (مطهری، ۱۳۷۳: ۷۱).

شواهد تاریخی نشان‌دهنده این است که در همه جامعه‌ها، فرهنگ شهادت وجود داشته، اما برطبق باورها و اعتقادهای خود، تعریف خاصی را از شهید ارائه داده‌اند؛ چنان‌که دکتر شریعتی معتقد است که واژه «شهید» در فرهنگ اسلامی، در مقایسه با فرهنگ غربی، دارای اختلاف معنایی و بینشی عمیقی است؛ زیرا در ممالک اروپایی، به شهید، مارتیر (Martyr) می‌گویند که از ریشه مورت، به معنای مرگ و مردن است، ولی در اسلام و به‌ویژه در فرهنگ شیعی - که تکیه اصلی آن شهادت است - به جای کلمه مارتیر و به جای ریشه مورت، این مفهوم، از ریشه «شهد»، به معنای حضور، حیات، گواه و نمونه، حی و حاضر انتخاب شده، و این امر و کلمه اختلافی، دو بینش، دو نوع نگاه، دو نوع تلقی و شعور و فهم را در اسلام تشیع علوی با فرهنگ‌های دیگر جهان نشان می‌دهد (شریعتی، ۱۳۵۱، ج ۷: ۱۷۲).

۵٫۳. فرهنگ شهادت در ایران اسلامی

بررسی تحلیلی تاریخ اسلام نشان می‌دهد که این دین برای مبارزه با نادانی، ستم و استبداد و تحقق عدل الهی ظهور کرد، و پدیده انقلاب اسلامی ایران در قالب بخشی از ماهیت انقلابی اسلام - که در چهارده قرن پیش ظهور کرده - نشان‌دهنده استمرار اسلام در طول تاریخ است. «احیای اسلامی اخیر در ایران، از جهاتی بسیار شبیه به سنت دیرینه‌ای است که از قبل در ایران و دنیای اسلام وجود داشته است» (کدی، ۱۳۷۵، ۱۸). شروع انقلاب اسلامی را باید از روزهای محرم و عزاداری امام حسین علیه السلام، و با الهام از آموزه‌های نهضت عاشورا دانست، و اوج این حرکت انقلابی، با تظاهرات در سال ۱۳۵۶ در چند شهر بزرگ، و از سال ۱۳۵۷ در بیشتر شهرهای ایران، با کشتارهای بی سابقه و بزرگ شکل گرفت که نتیجه این تظاهرات و به خاک و خون کشیده شدن‌ها [این شد که] در ۲۲ بهمن، انقلاب اسلامی ایران به پیروزی رسید (مدنی، ۱۳۷۸، ج ۲: ۱۴۰).

بررسی عامل‌های شکل‌گیری هویت شهید مدافع حرم در ایران ■ ۱۳۹

انقلاب اسلامی ایران با رهبری حضرت امام خمینی ره، سبب زنده شدن ارزش‌ها و پرورش یافتن افرادی شد که آرزویشان، شهادت در راه هدف‌های والای انقلاب اسلامی بود، و اوج این جان‌فشانی‌ها، در هشت سال دفاع مقدس، در جنگی که ارتش عراق در تاریخ ۳۱ شهریورماه ۱۳۵۹ آغازگر آن بود، شکل گرفت؛ جنگی که در آن، عراق، با همه تجهیزهای نظامی و حمایت‌های دیگر کشورهای جهان به صحنه آمده بود، اما از آنجایی که جنبه قدرت معنوی در سمت نیروهای ایران بود، نتیجه‌ای جز پیروزی با پایان پذیرفتن جنگ در تیرماه ۱۳۶۷، برای ایران اسلامی نداشت، و رزمندگان، این را مرهون رهنمودهای حضرت امام ره می‌دانستند که می‌فرمود: «این معنویات، هرچه قوی شود، شما قوی‌تر خواهید شد؛ یک نفر آدم با ایمان می‌تواند با هزاران نفر بی‌ایمان مقابله کند» (موسوی خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۶: ۱۹۶).

۵.۴. شهید مدافع حرم

ایران اسلامی در ذیل یک دوره چهل‌ساله، همواره رشادت‌های افرادی را شاهد بوده و هر روز به یک نام، از شهیدان ترور، شهیدان حافظان امنیت و آرامش از نیروهای نظامی، انتظامی و آتش‌نشان گرفته تا شهیدان علمی و شهیدان سلامت، همه با دادن جان خود، برای ایران اسلامی افتخارآفرینی کردند و هرکدام در برهه‌ای از زمان، سبب حرکت و انقلاب درونی دیگر افراد جامعه شدند.

اما آنچه که این پژوهش دنبال می‌کند، بازنمایی جدیدی از مفهوم شهادت است که در این چند سال اخیر، در قالب جنگ نیابتی به وقوع پیوست. جنگی که زورگویان جهان، با اندیشه تکفیری در عراق و سوریه به راه انداخته، اما هدف آن‌ها سوریه و عراق نیست، بلکه هدف، ایران اسلامی است. این جنگ نیابتی که در سال ۲۰۱۳م صورت پذیرفت، به یک دفاع مقدس و دوران پرافتخار دیگری تبدیل شد و افرادی جان‌برکف، با اعلام آمادگی برای پاسداری از کیان اسلام، در کشورهای همسایه حضور پیدا کردند. به همین منظور، واژه «مدافعان حرم»،

اواخر اردیبهشت ۱۳۹۲ ش (۲۰۱۳ م)، در رسانه‌های ایرانی و فارسی‌زبان رایج شد و در ادبیات اجتماعی و ادبیات مقاومت ایرانیان ورود پیدا کرد.^۱ خانواده ایرانی، با تقدیم کردن شهیدانی در این عرصه که به فرموده مقام معظم رهبری «حقیقتاً حق بزرگی به گردن همه ملت ایران دارند» (سخنرانی مقام معظم رهبری در دیدار با خانواده شهیدان مدافع حرم، ۱۳۹۴/۱۱/۵)، مفهوم جدیدی از شهید را در جامعه ایران به وجود آوردند؛ شهیدانی که نه تنها در ردیف شهیدان انقلاب اسلامی هستند، بلکه امتیازهای ویژه‌ای دارند که رهبر انقلاب برای این شهیدان (مدافع حرم) برشمردند؛ این ویژگی‌های ممتاز به این شرح است:

- داشتن اجر دو شهید:

«ما در روایات مان مواردی را داریم که ائمه علیهم‌السلام به عده‌ای از شهدا اشاره کردند و گفتند که این‌ها اجر دو شهید را دارند. در مورد یک گروهی از مجاهدان زمان ائمه علیهم‌السلام روایت است که این‌ها در روز قیامت از روی شانه‌های بقیه مردم عبور کرده و به بهشت می‌روند؛ خدا این‌ها را پرواز می‌دهد. من در مورد شهدای شما یک چنین تصویری دارم؛ من خیال می‌کنم [که] این‌ها همان‌هایی هستند که هریک [از] شهیدشان، اجر دو شهید دارد؛ گمان می‌کنم این‌ها از جمله کسانی هستند در روز قیامت - که همه‌ی ما گرفتاریم، همه ما مبتلا هستیم در روز قیامت، اولیا هم مبتلا هستند در آن روز - این جوانان، فرزندان، همسران و پدران ما، به لطف الهی به سمت بهشت پرواز می‌کنند، و دیگران به حال این‌ها غبطه می‌خورند؛ این‌ها از این قبیل هستند» (همان).

- دفاع از حریم اهل بیت علیهم‌السلام:

«تمام این شهیدان، دارای یک صفت مشترک هستند و آن، دفاع از حریم اهل بیت: است؛ اگر این‌ها نمی‌رفتند و دفاع نمی‌کردند، امروز دشمنان اهل بیت:، حرم حضرت زینب علیها‌السلام را با خاک یکسان کرده بودند، سامرا را با خاک

۱. مستند «نبرد پنهان»، به کارگردانی ناصر نادری، بازخوانی یک اصطلاح: مدافعان حرم چه کسانی هستند؟

بررسی عامل‌های شکل‌گیری هویت شهید مدافع حرم در ایران ■ ۱۴۱

یکسان کرده بودند و اگر دستشان می‌رسید، کاظمین و نجف و کربلا را هم با خاک یکسان می‌کردند» (سخنرانی مقام معظم رهبری در دیدار با خانواده شهیدان مدافع حرم، ۱۳۹۴/۱۰/۷).

- شهادت در غربت:

«این امتیاز بزرگی است که حکایت از مظلومیت شهیدان دارد و پیش‌خداوند متعال فراموش نمی‌شود» (سخنرانی مقام معظم رهبری در دیدار با خانواده شهیدان مدافع حرم، ۱۳۹۴/۱۱/۵).

- کوتاه کردن دست متجاوزان از خاک ایران اسلامی:

«آن‌هم نه در مرزهای کشور، که کیلومترها دورتر از آن؛ یعنی دفاع از کشور، دین و انقلاب اسلامی. شهیدان مدافع حرم، با دشمنی مبارزه کردند که اگر جلوی‌شان گرفته نمی‌شد، ما باید اینجا در کرمانشاه و همدان و در بقیه استان‌ها، با این‌ها می‌جنگیدیم و جلوی این‌ها را می‌گرفتیم. در واقع، این شهدای عزیز ما، جان خودشان را در راه دفاع از کشور و دین و انقلاب اسلامی فدا کردند» (همان).

۵،۴،۱. چگونگی شکل‌گیری مدافعان حرم

مدافعان حرم اهل بیت، از جمله مجاهدانی هستند که از سوی حکومت جمهوری اسلامی ایران، سازمان‌دهی، و به کشورهای سوریه و عراق اعزام می‌شوند. بیشتر آنان شیعه بوده، از کشورهای ایران، یمن، افغانستان، پاکستان، لبنان، عراق و سوریه هستند و هدف از حضور در این کشورها را دفاع از حرم خاندان حضرت رسول اکرم ۹ در برابر هجوم داعش می‌دانند.

گروهک تروریستی جبهة النصرة، وابسته به القاعده، در اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۹۲، پس از خراب کردن و نبش قبر «حجر بن عدی»، تهدید کرد که این کار را در دیگر مکان‌های مقدس و مذهبی در سوریه انجام می‌دهد (خبرگزاری العالم، ۱۳۹۲/۲/۱۴). گروهک تروریستی «ارتش آزاد سوریه»، پس از این اقدام،

تهدید کرد که به زودی اقدامی مشابه در حرم حضرت زینب علیها السلام و حضرت رقیه ۳ انجام خواهد داد (خبرگزاری مشرق، ۱۳۹۲/۲/۱۴). سیدحسن نصرالله، دبیر کل حزب الله لبنان، در بخشی از سخنرانی تفصیلی خود، به تهدیدی جدی که می‌خواست به حرم حضرت زینب علیها السلام آسیب بزند، اشاره کرد و بیان داشت: «کسانی هستند که از این مرقد دفاع می‌کنند و در این راه به شهادت می‌رسند و این افراد هستند که با دفاع، خون‌ها و شهادتشان، جلوی فتنه مذهبی را می‌گیرند، نه اینکه آن را به راه بیندازند. آنان در حال جلوگیری از فتنه مذهبی هستند. این حرم برای همه مسلمانان است. مشکل ما گروه‌های تکفیری هستند که شیعیان و اهل سنت را می‌کشند، نابود می‌کنند و سر می‌برند، و اهل سنت و شیعه را تکفیر می‌کنند» (سخنرانی سیدحسن نصرالله در پایگاه مقاومت اسلامی لبنان، ۱۳۹۲/۲/۱۲).

حسن شمشادی در مستند «نبرد پنهان»، به کارگردانی ناصر نادری (از مجموعه فیلم‌های هفتمین جشنواره فیلم عمار در سال ۱۳۹۵)، شیوه شکل‌گیری مدافعان حرم را این‌چنین روایت می‌کند: «وقتی که مسلحان، دیواربه‌دیوار حرم حضرت زینب علیها السلام شدند، مردم این منطقه برای دفاع دست به اسلحه بردند تا از حرم مطهر دفاع کنند؛ اما چطور می‌توانستند جلوی آن‌ها بایستند وقتی که دولت سوریه در نقاط گوناگون کشور درگیر بود و نمی‌توانست پشتیبانی خاصی از آن‌ها بکند. اینجا بود که مردانی از خارج از سوریه به کمک این مردم آمدند؛ از لبنان ابوتراب خودش را رساند و از افغانستان ابوحامد آمد، از ایران هم - که پیش‌قراول ماجرا بودند - حسام خوش‌نویس - که آن زمان در لبنان بود - خودش را به زینبیه رساند. اتفاقات خیلی سریع رخ می‌داد. در این بحران، خوشنویس درگیر کمک به آوارگان شده بود، ابوتراب و ابوحامد هم به کمک مردم، منطقه غرب حرم را در عملیاتی، در تاسوعا و عاشورا آزاد کردند. دست آخر، تمامی این مردان عاقبتشان ختم به شهادت شد. خوشنویس شد شهید حسن شاطری، ابوحامد شد شهید علیرضا توسلی، و ابوتراب هم شد شهید علی شیبیب محمود».

۵،۴،۲. عامل ایجاد‌ی در شکل‌گیری هویت شهید مدافع حرم (شرایط علی)

هدف این جستار، کشف یک الگوی هویتی، همچون شهید مدافع حرم در فرهنگ معاصر ایران است. آنچه که در ظاهر فضای عمومی جامعه متجدد ایران و تبلیغات رسانه‌ای جهان را نشان می‌دهد، این است که امروزه، خانواده، نقشی در تربیت و هویت‌سازی ندارد، بلکه این دولت‌ها، آموزش و پرورش و دیگر نهادهای فرهنگی‌اند که عهده‌دار این نقش خنثی شده‌اند؛ اما در این پژوهش، پس از پایان یافتن مصاحبه‌ها و تحلیل داده‌ها، دریافتیم که برخلاف انتظار، همچنان «خانواده»، علت شکل‌گیری این الگوی هویتی در فرهنگ معاصر ایرانیان بوده و قدرت ساختن این فرهنگ جدید در جامعه را دارد؛ نه پایگاه بسیج و هیئت و نه مدرسه و دولت‌ها، بلکه این خانواده است که در انتخاب نوع هیئت، پایگاه بسیج و محل تحصیل فرزند خود که ذائقه فکری فرزندشان را شکل می‌دهد، تعیین‌کننده است؛ بنابراین خانواده‌ای که تربیت بر اساس فرهنگ عاشورا را بر هر نوع الگوی تربیتی - فرهنگی دیگر ترجیح بدهد، روحیه ایثار، شجاعت، آزادگی و حفظ ارزش‌ها، در اولویت تربیتی قرار می‌گیرد، و زمانی که کیان اسلام را در خطر می‌بیند، ذره‌ای درنگ نکرده، با خواست خود، فرزند خود را به این جهاد مقدس راهی می‌کند و منفعت‌های مالی برای آنان هیچ اهمیتی ندارد، تا آنجایی که حاضر نیست که برای بازپس‌گیری جنازه فرزند شهید خود از دست گروهک داعش، هزینه‌ای را برای جمهوری اسلامی ایران ایجاد کند، و این اذعان و اعتراف، در مصاحبه با افراد گوناگون نیز وجود داشت که نوع تربیت شهید مدافع حرم می‌تواند الگوی تربیتی بسیار خوبی در جامعه امروزی ما باشد تا هویت و فرهنگ فراموش شده اسلامی بازگردد.

همچنین لازم به یادآوری است که با دو خانواده شهید مدافع حرم از کشور افغانستان نیز مصاحبه انجام گرفت که با بررسی داده‌ها، این انگاره به ذهن انسان متبادر می‌شود که همه این خانواده‌ها از یک الگوی واحد پیروی می‌کنند، بدون اینکه هیچ شناخت یا نسبتی میان آن‌ها وجود داشته باشد یا

اینکه از سطح سواد بالایی برخوردار باشند. این نقش هویت ساز بودن خانواده، در مصاحبه با چند تن از مدافعان حرم، در مورد خانواده‌های پاکستانی مدافع حرم نیز وجود داشت؛ به این صورت که حضور مدافعان پاکستانی در سوریه، با تشویق و همراهی خانواده‌هایشان صورت می‌گرفت، درحالی که ممکن بود از طرف دولت یا گروه‌های افراطی در کشورشان، مورد تهدید قرار گیرند و خسارت‌های جانی و مالی را متحمل شوند، اما با این حال از عقیده خود دست برنمی‌داشتند.

اما از آنجایی که در پژوهش حاضر، عامل‌های شکل‌گیری هویت شهید مدافع حرم در ایران مورد مطالعه قرار گرفته، صحبت‌های مدافعان حرم غیرایرانی در پژوهش نیامد، هرچند بر تحلیل این پژوهش، غنای بیشتری بخشیده و وضوح این شرط، یعنی «نهاد خانواده به منزله گروه مرجع»، در قالب یک عامل ایجادي مؤثر بر شکل‌گیری هویت شهید مدافع حرم را نشان می‌دهد. در پایان، به چند نمونه از مفهوم‌های به دست آمده از مصاحبه‌ها در راستای تأثیر این عامل ایجادي، اشاره می‌شود:

مفهوم‌ها	مقوله
- مواظبت بر لقمه حلال؛ - محیط خانواده یک محیط تربیتی؛ - آموزش قرآن و امام‌شناسی از کودکی؛ - مادر، هم‌بازی فرزندان در کودکی؛ - تشویق‌ها و تنبیه‌های هدفمند؛ - همراهی در مناسبت‌های مذهبی؛ - اهمیت دادن به تحصیل و محل تحصیل.	نهاد خانواده به منزله گروه مرجع

- پدر شهید بیاضی‌زاده، از استان کرمان، در مورد اصل تربیتی در خانواده، می‌گوید: «شما در خانه هر طور که باشید، کتاب بیاورید، بچه یاد می‌گیرد، اگر ماهواره بیاورید، بچه همان را یاد می‌گیرد؛ جُک بگویی بچه می‌خواهد همان

را یاد بگیرد، مسائل دینی بگویند بچه همان‌طور یاد می‌گیرد» (اصل تربیتی در خانواده: فراهم بودن محیط مناسب).

- خانم ۳۴ ساله از تفرش، می‌گوید: «این ریشه به خانواده برمی‌گردد؛ ما داریم، هنوز خوشبختانه هستند خانواده‌هایی؛ یعنی به نظرم اولاً مادر خیلی تأثیر دارد در این موضوع؛ همین‌طور کنارش، پدر؛ یعنی خانواده؛ بعد، اطرافیان خیلی تأثیر می‌گذارند» (خانواده، تأثیرگذار در تربیت شهید).

۵،۴،۳. شهید مدافع از منظر کنشگران (مقوله محوری)

برای دستیابی به فرایند شکل‌گیری هویت شهید مدافع حرم در ذهن دیگران، صحبت‌های مصاحبه‌شوندگان مورد مطالعه قرار گرفت. دیدگاه‌های گوناگونی در ارتباط با این پدیده وجود داشت که در نهایت، در دو گروه موافقان و مخالفان جداسازی شد. موافقان، با طرح مباحثی، همچون: زنده شدن روحیه مقاومت در میان ملت‌ها، حفظ امنیت در داخل کشور، بالا رفتن روحیه از خودگذشتگی در جامعه، قرار گرفتن فرهنگ‌های گوناگون (افغانی، پاکستانی، یمنی، عراقی، سوری، لبنانی و ایرانی) در ذیل یک پرچم به اسم مدافعان حرم، هویت تازه پیدا کردن دانشجویان در جامعه دانشگاهی، و رفتار متضاد سکولارها، ملی‌گرایان و روشن‌فکران با عقاید خود در مورد شهید و خانواده شهید مدافع، به نوعی آسایش و امنیت خود را مرهون شهیدان مدافع حرم می‌دانستند.

مخالفان نیز با طرح بحث‌هایی از این دست که این‌ها قربانیان سیاست‌های اشتباه نظام هستند که در کشور دیگر قربانی شده‌اند و شهید جمهوری اسلامی ایران نیستند، یا اینکه برخی اذعان داشتند که مدافعان برای اینکه حقوق بگیرند به کشورهای دیگر عازم می‌شدند یا خانواده‌هایشان برای اینکه پولی دریافت کنند فرزندان خود را به کشور سوریه می‌فرستادند، یا اینکه برخی دیگر از مصاحبه‌شوندگان می‌گفتند که آن کسانی که به اسم مدافعان حرم به سوریه یا عراق می‌رفتند، در عمل کیلومترها با فاصله از حرم می‌جنگیدند و به محدوده

حرم ربطی نداشتند، یعنی در اصل برای کشور دیگر می جنگیدند تا برای حرم اهل بیت؛، یا اینکه با طرح دیدگاه‌هایی، مانند این دیدگاه که این روند، سبب از میان رفتن نیروهای جوان با استعدادی شد که نظام می توانست در آینده از وجود آن‌ها بهره ببرد، یا اینکه در پاره‌ای دیگر از صحبت‌ها اذعان داشتند که مدافع حرم به دلیل اعتقاد شخصی خودش، به میدان رفته و به شهادت رسیده و در حقیقت، به دلیل دل خودش بوده که رفته، و به جامعه و کشور ربطی نداشته و دستاوردی برای ایران به دست نیاورده، با شهید مدافع حرم مخالفت می کردند.

- حسن ۴۸ ساله، دارای مدرک فوق لیسانس از قم، این‌گونه می گوید: «الان مقام معظم رهبری نظریه مقاومت را مطرح کرده‌اند و ما باید این فرهنگ را در کشورهای دیگر نهادینه کنیم؛ موقعیتی که برای کشور ما به وجود آمده در سوریه، بهترین زمان بود. هم حضور مستشاران کشورمان و هم حضور نیروهای نظامی مان در سوریه برای کمک به مردم سوریه باعث شد از کشورهای دیگر مثل پاکستان و افغانستان یا حتی کشورهای دیگر مثل لبنان، بچه‌های مقاومت بیایند به سوریه. در اینکه همه آمدند در کنار همدیگر قرار گرفتند، به منزله پذیرفتن فرهنگ مقاومت است که برای ما فرقی نمی کند که در کشورهای خودشان هستند یا در کشورهای دیگر» (سفیر فرهنگ مقاومت در میان ملت‌ها).

- یکی از مخالفان، ۴۸ ساله، می گوید: «جاهایی می جنگیدند که دورتر از حرم انجام می شد؛ در واقع، دفاع از حکومت اسد بود، نه دفاع از حرم» (شهیدان مدافع حرم: مدافعان حکومت اسد، نه مدافعان حرم).

۵،۴،۴. عامل‌های رفتاری در ارتباط با شکل‌گیری هویت شهید مدافع حرم (کنش‌ها و تعامل‌ها)

کنش‌ها و تعامل‌ها، بیانگر رفتار، فعالیت‌ها و تعامل‌های هدف‌داری است که در پاسخ به مقوله محوری، و متأثر از شرایط مداخله‌گر و بستر حاکم، انجام می‌شود (دانایی فرد و اسلامی، ۱۳۹۰: ۶۲). آنچه که بر اساس صحبت‌های

مصاحبه‌شوندگان به دست آمد، مجموعه‌ای از رفتارهای خود شهید است که چگونگی ساخته شدن اندیشه‌ایثار و فداکاری را در او نشان می‌دهد و همچنین کنشگری‌هایی را که دیگران به سبب شهید شدن شهید مدافع حرم انجام می‌دهند، نمایان می‌سازد.

حال برای اینکه این کنش‌ها در راستای هویت شهید قرار گیرد، می‌توان در چهار مرحله آن را هدف‌گذاری کرد. با بیان این نکته که عامل‌های زمینه‌ای، از بسترها و مداخله‌گرها، در شکل‌گیری این مرحله‌ها، برای دستیابی به کنش‌های هدفمند، باید مدنظر قرار گرفته شود.

مرحله نخست، مناسک‌سازی است؛ «مناسک، همان آیین‌ها و الگوهای اجتماعی دینی است که در قالب ابزاری کارآمد برای فرهنگ‌سازی، تولید سبک زندگی و انسجام‌بخشی به جامعه، قابل‌تعریف است. مناسک در اصل و اساس خود، به نوعی هویت‌یابی و ایجاد جمع، قابل‌تعبیر است» (سامانه مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، مصاحبه با ناصر فکوهی: نقش مناسک و آیین‌ها در تقویت باورهای ملی و معنوی، ۱۳۹۳)؛ از این رو، قابل‌مشاهده است که این رفتارهای دینی تا چه اندازه در شکل‌گیری نگرش خود شهید اثرگذار بوده و حضور پیوسته در این مناسک، سبب ساخته شدن اندیشه فرهنگ شهادت در او شده و امروز نیز می‌توان از ظرفیت این مناسک و آیین‌ها برای تقویت باورهای ملی و معنوی جامعه استفاده کرد.

مرحله دوم، مقبولیت است؛ حال اگر در زمان حاضر، هویت شهید مدافع حرم بازنشر شود، تک‌تک افراد جامعه با نگرش او آشنا شده، شبهه‌های پیرامون این پدیده برطرف می‌شود و در این صورت، مقبولیت شهید مدافع حرم به مثابه یک فرهنگ در میان جامعه افزایش می‌یابد.

مرحله سوم، تقویت باور است؛ هرچه نشر این فرهنگ - که برگرفته از یک مکتب والا است - افزایش پیدا کند، باورها تقویت یافته، آن وقت ما رفتارهایی

برگرفته از رفتار شهید را در سطح جامعه شاهد خواهیم بود.

مرحله چهارم نیز رشد و تعالی جامعه است؛ در نتیجه، اندیشه شهید، بهترین تدبیر و راهبرد برای رسیدن به هدف‌های انقلاب اسلامی خواهد بود که خود، رسیدن به جامعه اسلامی و تمدن‌سازی است.

اما برخی از آن داده‌هایی که ما را به مرحله‌های رسیدن به کنش هدفمند می‌رساند، از این دست است: الگوهایی مانند هم‌نشینی با روحانیت و مدافعان حرم و انجام آیین‌هایی همچون سر زدن به خانواده‌های شهیدان، از جمله ابزارهای اجتماعی است که به ساخته شدن نگرش شهید، از دوره کودکی تا شهادت، منجر می‌شود و همان ابزارها امروز می‌تواند زمینه‌های اندیشه شهید را در جامعه گسترش دهد. همچنین وقایعی که در جامعه رخ داد و به رفتارهای متفاوتی از طرف کنشگران منجر شد و به دلیل حضور در این موقعیت‌ها ذهنیتشان به شهید مدافع حرم تغییر کرد؛ نمونه‌هایی مانند شکل شهادت و تشییع پیکر شهید محسن حججی، یا تبلیغات رسانه‌ای اعم از مکتوب یا تصویری در بیان نوع سبک زندگی‌شان، و بیان اهمیت حضور آن‌ها برای منفعت‌های کشور که اگر نبودند چه اتفاقاتی برای جامعه رخ می‌داد، و به نمونه عینی آن، یعنی حادثه تروریستی مجلس در سال ۱۳۹۶ از سوی داعش، اشاره داشتند.

مجموع این داده‌ها و مفهومی‌ها در قالب مقوله‌هایی، مانند ظرفیت مناسک در ساخته شدن نگرش شهید و نشر نگرش شهید موجب مقبولیت، بیان شد. همچنین دو مقوله دیگر، یعنی تقویت باور موجب کنش متقابل و نگرش شهید، راهبرد جامعه تراز انقلاب اسلامی، از دیگر داده‌ها به دست آمد تا مرحله‌های چهارگانه را کامل کند. جدول ذیل به دو نمونه از آن اشاره دارد:

مفهوم ها	مقوله
- مسجد؛ - راهپیمایی ها و مراسم های مذهبی؛ - بسیج؛ - اردوهای راهیان نور و جهادی؛ - حضور پیوسته بر سر مزار شهیدان؛ - روحانیت به مثابه دیگری فعال؛ - سر زدن به خانواده شهید؛ - حضور پیوسته در تشییع پیکر شهیدان؛ - هم نشینی با مدافعان حرم.	ظرفیت مناسک در ساخته شدن نگرش شهید
- اثربخشی تشییع پیکر شهیدان؛ - تبلیغات رسانه ای؛ - مطالعه و بیان زندگی نامه شهیدان؛ - تبیین حرکت شهیدان مدافع؛ - تأثیر عملیات تروریستی در تهران؛ - شیوه شهادت حججی.	نشر نگرش شهید مدافع موجب مقبولیت

- داوود، ۳۳ ساله از اصفهان، می گوید: «از شهدا نگفتیم، کم گفتیم؛ از شهیدان دفاع مقدس هم خیلی کم گفتیم؛ یعنی واقعاً این قدر ناگفته هایی هست که باید گفته بشود تا یک مقداری معرفت زیاد بشود» (نشر نگرش شهید مدافع حرم موجب مقبولیت).

- خانم زهرا ۳۲ ساله می گوید: «فرهنگ است بالأخره؛ شهید حججی آن طور که شهید شد، من خودم اسمش و عکسش که یادم می افتد، چقدر متحول می شوم؛ تأثیر دارد، اعتقادی و مذهبی برای فرهنگ مردم تأثیر داشته است» (تقویت باورها موجب کنش متقابل).

۵,۴,۵. عامل‌های مداخله‌گر در ارتباط با شکل‌گیری هویت شهید مدافع حرم
(شرایط مداخله‌گر)

مفهوم‌ها	مقوله
- آگاهی نداشتن؛ - جغرافیا، اندازه جهاد؛ - تبلیغات ضعیف جبهه انقلابی.	نشناختن پدیده شهید مدافع
- تبلیغات گسترده دشمنان؛ - نفاق داخلی.	شبهه افکنی دشمنان نظام
- ترس از مرگ؛ - تعلق به همسر و خانواده؛ - موقعیت شغلی؛ - آرزوها.	دل بستگی به تعلق‌های دنیا

شرایط مداخله‌گر، شرایط ساختاری است که در قالب تسهیل‌کننده یا محدودکننده کنش‌ها و تعامل‌ها عمل می‌کند. این شرایط، اجرای راهبردها را تسهیل و تسریع کرده یا در قالب یک مانع، سبب تأخیر می‌شود (دانایی فرد و اسلامی، ۱۳۹۰: ۶۳). برخی از آن مفهوم‌هایی که از تحلیل مصاحبه‌ها در قالب مداخله‌گر به دست آمد، از این قرار است: آگاه نبودن از انگیزه شهید مدافع حرم و نگاه منفی برخی از مسئولان به پدیده مورد نظر موجب می‌شود تا مردم جامعه، نگاهشان به شهید مدافع حرم، مثبت نباشد. دل بستگی به تعلق‌های دنیا، از دیگر عامل‌هایی است که سبب شد تا حتی موافقان با پدیده نیز از حضور در جمع مدافعان جا بمانند. همچنین تبلیغات گسترده دشمنان خارج از کشور و سم‌پاشی دشمنان علیه این پدیده، بیانگر این واقعیت است که مجموعه‌ای از شرایط در قالب یک مانع، در نوع کنشگری افراد دخیل بوده، بر کنش‌ها و راهبردها اثرگذارند. بخشی از آن موردهای مداخله‌گری بیرونی اثرگذار بر کنشگری افراد، از این قرار است:

- محمد، ۳۸ ساله از اصفهان، می‌گوید: «می‌گویند شما مدافع حرم شدید،

در حالی که می‌روید ۴۰۰ یا ۵۰۰ کیلومتر دورتر از حرم - که درگیری هست - جنگ می‌کنید، چطور مدافع حرمی هستید؟ می‌گوییم که این را درک نمی‌کنند و نمی‌فهمند که حرم یک نماد است و ما از حریم دفاع کنیم و شهدای مدافع حرم، از حریم اسلام دفاع کردند» (شناختن پدیده شهید مدافع).

- حسن ۵۰ ساله می‌گوید: «یک عده واقعاً دشمن ما هستند؛ یک عده‌ای هستند که شاید به دلیل نادانی است که دارند این شایعات را راه می‌اندازند که این شهدای مدافع حرم برای پول رفته‌اند» (شبهه افکنی دشمنان نظام).

۵،۴،۶. عامل‌های زمینه‌ساز در ارتباط با شکل‌گیری هویت شهید مدافع حرم (بستر حاکم) بستر حاکم یا شرایط زمینه‌ای، شرایطی است که کنش‌ها و فعالیت‌های ذیل آن، به اداره پدیده می‌پردازد (همان). زمینه‌ها و بسترهایی مانند فرهنگ عاشورا و وجود حرم امام رضا علیه السلام در ایران، سبب برقراری ارتباط معنوی افراد جامعه با آن‌ها شده است؛ اما تأثیر این دو جایگاه بر کنشگری افراد جامعه، به تناسب سطح آگاهی‌شان، متفاوت است؛ از همین رو، شهید مدافع حرم با فراهم کردن این بسترها در زندگی، در بالاترین سطح بهره‌مندی روحی قرار دارد و کنشگری‌های او به پیروی از همین جایگاه‌های قدسی است. همچنین بستر حاکمی، چون مرگ محتوم، هر انسانی را در ارتباط با آن، به واکنش وادار می‌کند؛ برخی به دلیل دل‌بستگی به دنیا و ترس از مُردن، از این پدیده فرار کرده، اما برخی دیگر، در برابر این حقیقت آشکار، به انتخابگری دست زده، از میان انواع آن، مرگ مقدس را انتخاب می‌کنند و زمینه‌های رسیدن به این نوع از مرگ را در زندگی برای خود فراهم می‌کنند.

یکی دیگر از شرایط زمینه‌ای که بر کنشگری افراد جامعه، به‌ویژه بر شهید مدافع حرم، اثرگذار است، شخصیت مبتنی بر اخلاق است که فرد آن را در دوران زندگی به دست می‌آورد و در وجودش نهادینه می‌کند. برخی از آن ویژگی‌های اخلاقی شهید مدافع حرم که در قالب مفهوم‌ها و مقوله به دست آمده، به شرح

ذیل است:

مفهوم‌ها	مقوله
- محبت و احترام به پدر و مادر و دیگران؛ - نخبه علمی بودن؛ - حُسن خلق در ارتباط‌های اجتماعی؛ - برقرارکننده ارتباط مؤثر با دیگران.	شخصیت مبتنی بر اخلاق

- پدر شهید مکیان، از خوزستان، می‌گوید: «احمد یک ویژگی خاصی که داشت، طرفش را درک می‌کرد؛ طوری درک می‌کرد که اگر می‌دانست که به کمک نیازمند است، کمک می‌کرد؛ واقعاً دست دیگران را می‌گرفت و تا جایی که می‌توانست رها نمی‌کرد، یا هدایتش می‌کرد یا اینکه می‌رسید به اینجا که شما قابل هدایت نیستید. خصلت دیگری که داشت، می‌بخشید؛ مثلاً یک بار سرش را شکستند، تا دادگاه هم رفت، اما وقتی که قاضی حکم را به نفعش داد، گفت که می‌خواهم ببخشم؛ فقط می‌خواستم بگویم که ما می‌توانیم؛ فکر نکنید ما نمی‌توانیم حقم را بگیریم. ما گفتیم این همه خرج کردی، حق تو است، بگیر؛ گفت که نه، من از همان اول می‌خواستم ببخشم، ولی چون فکر می‌کردند ما نمی‌توانیم حقم را بگیریم، می‌خواستیم به آن‌ها بگویم ما می‌توانیم آن را بگیریم؛ چون در این زمان حق گرفتنی است، ولی بخشیدن بزرگ‌تر است. این همیشه در برنامه‌اش بود. یک چیز دیگری که داشت، وقتی که می‌خواست مسجد برود، تنها نمی‌رفت، تلاش می‌کرد که برادر یا همسایه‌ها را با خودش ببرد؛ یا هرکسی را که در راه می‌دید، می‌گفت بیا مسجد برویم. خلاصه اینکه تنها نمی‌رفت و دوست داشت که همه استفاده کنند از مسجد» (شخصیت مبتنی بر اخلاق).

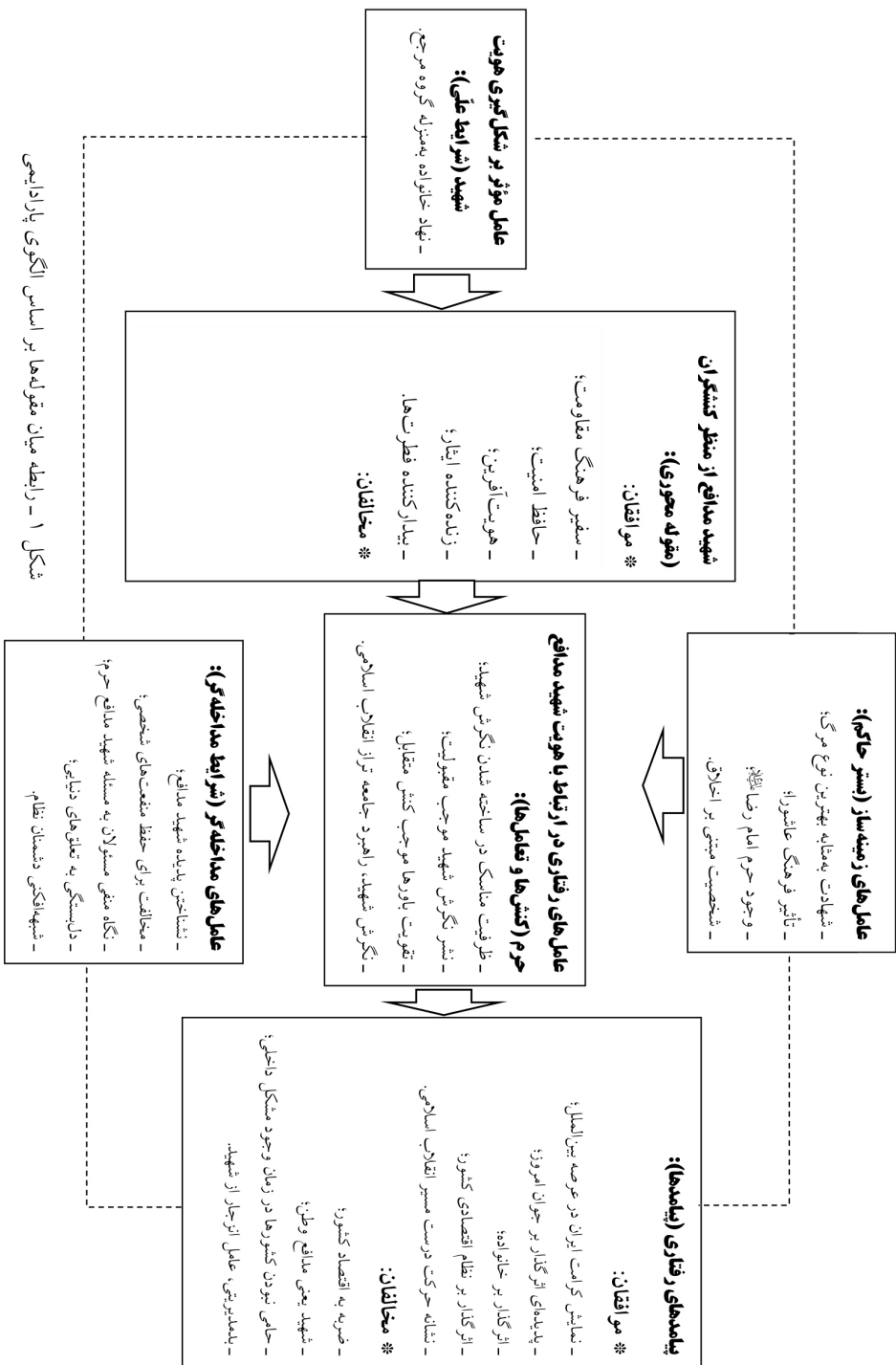
۵,۴,۷. پیامدهای رفتاری در ارتباط با شکل‌گیری هویت شهید مدافع حرم

برخی از مقوله‌ها بیانگر نتیجه‌ها و پیامدهایی است که بر اثر انجام کنش‌ها و تعامل‌ها به وجود می‌آید (همان). بر اثر اجرای فرایند شکل‌گیری هویت شهید مدافع حرم در ایران، و با وجود موافقان و مخالفان این پدیده، پیامدها و

نتیجه‌هایی به دست آمد که نشانگر اثرگذار بودن این پدیده بر جامعه است. برطبق صحبت‌های موافقان، آنچه که مرهون پدیده‌ای چون شهید مدافع حرم است، سربلندی ایران اسلامی در عرصه بین‌الملل با نمایش قدرت و ایجاد هم‌بستگی میان ملت‌های منطقه، و در عرصه داخلی سبب تأثیر غیرمستقیم بر اقتصاد کشور و همچنین سبب خنثی شدن انواع حمله‌های دشمن بر جوانان و خانواده‌ها با توجه به در اختیار داشتن انواع رسانه‌های اغواگر، و از همه مهم‌تر، نشانه درست بودن مسیر حرکت انقلاب اسلامی در چهل سالگی آن است؛ اما به‌زعم مخالفان، این پدیده جز فشار اقتصادی بیشتر بر کشور در دوران تحریم، نتیجه دیگری نداشت، و در صورت جنگ در ایران، هیچ‌کدام از آن کشورها ایران را حمایت نخواهند کرد، همان‌طور که در گذشته حمایت نکردند. همچنین مدیریت‌های اشتباه در موافقت برای رفتن به کشور دیگر را عامل مخالفت با شهید می‌دانند. برخی دیگر از مصاحبه‌شوندگان، تنها آن کسی را شهید می‌دانند که در داخل مرزها ایثار و جان‌فشانی می‌کند؛ در واقع، همان مدافعان وطن.

- آقای موافق، ۴۸ ساله، می‌گوید: «از نظر سیاسی که صددرصد الان ایران ما را در وجهه بین‌الملل، یک ابرقدرت می‌شناسند؛ شاید کشوری مثل آمریکا به روی خودش یا به زبان نیاورد، وگرنه خودش هم می‌دانند که ایران الان در عرصه بین‌الملل، پرقدرت‌ترین و ابرقدرتمندترین کشور است؛ هم از نظر سیاسی و هم از نظر مبارزه با تروریسم» (نمایش کرامت ایران اسلامی در عرصه بین‌الملل).

- آقای مخالف، ۲۹ ساله، می‌گوید: «از لحاظ اقتصاد واقعاً خیلی خراب است؛ یعنی هیچ فایده‌ای نداشته از نظر اقتصادی؛ آنجا را دارد می‌سازد؛ یک واقعیتی است؛ اما داخل خود ایران ساخته نمی‌شود؛ دو تا استان داخل سوریه دارد ساخته می‌شود؛ سوریه را دارد می‌سازد، اما کشور خودمان را نمی‌سازد؛ این یک واقعیت است؛ نمی‌دانم من، شنیدم یا گفتن که یک بودجه گذاشتند برای سوریه» (ضربه به اقتصاد کشور).

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر، بر اساس منابع کتابخانه‌ای، بینش اندیشمندان دوران معاصر و خوانش ذهن کنشگران، و با استناد به روش نظریه داده‌بنیاد، در یک الگوی پارادایمی، عامل‌های زمینه‌ای مؤثر بر شکل‌گیری هویت شهید مدافع حرم را مورد بررسی قرار داد. بر اساس الگوی پارادایمی، تنها شرط علی که موجب شکل گرفتن این هویت می‌شود، خانواده و نظام معرفتی است که شهید در آن رشد یافته است. همچنین ذهنیت‌های متفاوتی که کنشگران در مورد این پدیده داشتند، مورد بررسی قرار گرفت؛ به گونه‌ای که برخی، ایجابی و موافق با این هویت، و برخی دیگر، سلبی و مخالف یا بی‌اعتنا به این هویت بودند، و بر اساس همین نوع نگاه، کشته‌شدگان را شهید مدافع حرم یا قربانی می‌نامیدند، و از آنجایی که شناخت موجب رفتار می‌شود، اگر یک سری از متغیرها به درستی نقش خود را ایفا کنند، کنشگر از شهید تأثیر پذیرفته، او را همراهی می‌کند، و گرنه، رفتاری موافق از کنشگر دیده نخواهد شد. از دیگر نتیجه‌های به دست آمده، مجموعه‌ای از عامل‌های زمینه‌ساز و مداخله‌گر است که بر ایجاد کنش‌های متناسب با فرهنگ شهید در جامعه اثرگذار بوده و نیز تسهیل‌کننده یا مانع شکل‌گیری این هویت در نهاد خانواده است که در نهایت به پیامدهای متفاوتی از سوی هر کنشگر منجر می‌شود.

در پایان بیان می‌داریم که آن مردانی که خود را در دوران زندگی به مقام شهید شدن می‌رسانند، و بر اساس آموزه‌های عمیق دینی، با آگاهی کامل در این راه پرخطر برای رسیدن به هدف‌های والای انقلاب اسلامی جان‌نثاری می‌کنند، به قطع و یقین، شهید به شمار می‌آیند، و از آنجایی که اسلام را به مرزهای جغرافیایی محدود نمی‌دانند، هر جا که نیاز باشد، این جان‌برکفان حاضر خواهند بود. دیروز به اسم مدافعان وطن، امروز به اسم مدافعان حرم و فردا به نامی دیگر، تا نشان دهند که فرهنگ شهادت که یک عنصر ثابت و عمیق فرهنگی در یک دوره چهل ساله انقلاب اسلامی ایران است، همچنان برقرار خواهد ماند.

کتابنامه

* قرآن کریم.

۱. احمدی، بابک (۱۳۸۰)، معمای مدرنیته، تهران: نشر مرکز.
۲. استروس و کوربین (۱۳۹۰)، مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای، تهران: نشر نی.
۳. جعفری، محمدتقی (۱۳۶۷)، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، تهران: نشر فرهنگ اسلامی.
۴. جواهری، فاطمه و یزدانی، مرجانه (۱۳۹۵)، «نگرش به مرگ: نمونه‌ای منتخب از سالمندان شهر تهران»، مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره دهم، ش ۲ و ۳.
۵. دانایی‌فرد، حسن و اسلامی، آذر (۱۳۹۰)، ساخت نظریه بی‌تفاوتی سازمانی، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.
۶. سیدرضی، محمدبن حسین (۱۳۹۸)، نهج البلاغه، مترجم: محمد دشتی، قم: انتشارات محمدوآل محمد-.
۷. شریعتی، علی (۱۳۵۱)، مجموعه آثار (جلد ۷)، بی‌جا: بی‌نا.
۸. طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴)، ترجمه المیزان، ج ۹، مترجم: محمدباقر موسوی، قم: دفتر انتشارات اسلامی (وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم).
۹. عاملی، حرّ (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعه، نشر آل البيت، قم.
۱۰. عبدالمهی، محمد (۱۳۷۴)، «بحران هویت جمعی و دینامیسم و مکانیزم تحول آن در ایران و تأثیر آن بر دینامیسم مبادله فرهنگی ایران و جهان»، نامه پژوهش، دوره ۱، ش ۲ و ۳.
۱۱. فروغی، یاسر (۱۳۹۲)، «عوامل و انگیزه‌های جامعه‌شناختی ورود طلاب به حوزه علمیه»، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال چهارم، ش ۲.
۱۲. قربانی، هاجر (۱۳۹۶)، از مرگ تا شهادت: تحلیل فرهنگی عناصر بصری قطعه شهدای بهشت زهرا، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته هنر، تهران: دانشگاه هنر.
۱۳. کدی، نیکی (۱۳۷۵)، ریشه‌های انقلاب اسلامی ایران، مترجم: عبدالرحیم گواهی، تهران: قلم.
۱۴. کریمی، سحر (۱۳۹۴)، «نحوه و چگونگی پیدایش و شکل‌گیری گروه‌های تروریستی (بررسی موردی: دولت اسلامی عراق و شام)»، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ماهنامه پژوهش ملل، دوره اول، ش ۲.
۱۵. کوبلر راس، الیزابت (۱۳۷۸)، مرگ: آخرین مرحله رشد، مترجم: پروین قائمی، تهران: پیک بهار.
۱۶. گل محمدی، احمد (۱۳۸۶)، جهانی شدن، فرهنگ، هویت، تهران: نشر نی.

۱۷. لیندم، چارلز (۱۳۹۴)، فرهنگ و هویت، مترجم: محسن ثلاثی، تهران: نشر ثالث.
۱۸. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳)، بحارالانوار، ج ۴۵، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۹. مدنی، جلال‌الدین (۱۳۷۸)، تاریخ سیاسی معاصر ایران، ج ۲، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه.
۲۰. مطهری، مرتضی (۱۳۷۳)، قیام و انقلاب مهدی ۷، تهران: صدرا.
۲۱. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، ج ۷، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۲. موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۷۸)، صحیفه نور، ج ۱۶، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی).
۲۳. یوسفی، علی (۱۳۹۰)، «پدیدارشناسی تجربی معنای مرگ»، راهبرد فرهنگ، ش ۱۴ و ۱۵.

